

Ілля Мокряков,

Київський столичний університет імені Бориса Грінченка (Київ, Україна)

<https://orcid.org/0009-0004-6333-6780>

e-mail: i.mokriakov.asp@kubg.edu.ua

ІРОНІЯ ТА ІДИЛІЯ: СТИЛЬОВА ЄДНІСТЬ ДВОХ СВІТІВ У ПОВІСТІ С. АНДРУХОВИЧ «ЛІТО МІЛЕНИ»

Важливою рисою української літератури, особливо в часи після розпаду радянського союзу, стали пошуки себе, усвідомлення та рефлексія свого постколоніального травматичного досвіду, пошук способів його усвідомити й пережити. Покоління молодих авторів вибудовує нову, нерадянську ідентичність, і вивчення цього процесу зумовлює актуальність дослідження. Предметом розвідки є перша, дебютна повість Софії Андрухович «Літо Мілени», видана 2002 року. Тогочасна критика сприйняла цей текст позитивно, але з великою обережністю, тому для нас важливо розглянути «Літо Мілени», по-перше, як «відправну точку» стилю Софії Андрухович, по-друге, ввести повість у контекст українського постмодернізму та покоління молодих авторів-постмодерністів, яке було сформоване у 2000–2010-х роках, і, по-третє — дослідити її як стильові та постколоніальні пошуки молодої української письменниці, проаналізувати кризь призму віднайдення нової, нерадянської ідентичності. Головним завданням статті є поглянути на постколоніальність як стильову домінуючу повісті. Методологію становлять складають методи постколоніальної критики (Тамара Гундорова, Марко Павлишин, Едвард Саїд) та семіотичний підхід до стилю (Умберто Еко), що допомагає широко розкрити такі важливі складові, як гра з текстом, гра з жанром ідилії, іронія, описати прийоми авторки. Це дослідження звертає увагу на ранні творчі здобутки як такі, адже повісті Софії Андрухович не вивчені всебічно та глибоко; виокремлює та показує постколоніальність як стильову домінуючу, описує роль гіперболізації у формуванні художніх світів твору, створенні ефекту нереалістичності. Також, безумовно, дослідження та аналіз ранньої творчості нині вже відомої і «зрілої» української письменниці, відкриває широкі перспективи для подальшого вивчення: це стосується як безпосередньо перших повістей та оповідань Софії Андрухович, які можна буде аналізувати в цьому напрямі, так і її сучасних творів, бо відкривається можливість ширше та глибше зрозуміти, оцінити її сучасну творчість.

Ключові слова: постмодернізм, гіпербола, гра, стиль, постколоніальні студії, ідилія, жанр.

Актуальність. Рання творчість Софії Андрухович — це спроби представниці покоління молодих письменників 2000–2010-х років, так званого покоління двотисячників, відійти від радянської ідентичності в досить рішучий спосіб та створити сучасну українську прозу, прожити травматичний досвід українського народу, здобутий під впливом існування в імперії. На нашу думку, постколоніальний пошук себе — це важлива частина сучасної української літератури, тому аналіз особливостей та реалізації цього пошуку у творчості письменників і зумовлює актуальність дослідження.

Рання творчість Софії Андрухович досить обережно була сприйнята критикою. Нині авторка відома насамперед як романістка: першим творам, малій прозі цієї письменниці, не приділялося достатньо уваги. До виходу повісті «Літо Мілени» (2002) постать Софії Андрухович була

невідомою в українській літературі. Цей твір є дебютним. Також можемо вважати його певною «відправною точкою» зародження авторського стилю письменниці, від якої і варто починати досліджувати її творчість. Важливо не стільки розглянути повість «Літо Мілени» як твір свого часу, як подивитись на нього саме із сучасної позиції, проаналізувати його не як повість авторки-дебютантки, а як повноцінну частину творчого доробку Софії Андрухович.

Звісно, мається на увазі не цілковите ігнорування тогочасної критики й літературознавців. Наприклад, літературознавець Сергій Яковенко у вступній статті до першого видання повісті «Літо Мілени» висловив декілька вкрай вдалих і влучних тверджень, які характеризують цей твір. Так, зокрема, саме він схарактеризував жанр повісті як «ідилія» («метаідилія», «твір про ідилію»), аргументуючи свою думку тим, що «цілко-

вито щасливими мають бути лише герої ідилій» (Яковенко С., 2002, с. 5), і додає, що, хоч це і так, проте твір «наскрізь просякнутий іронією» (Там само, с. 8). Крім того, С. Яковенко звернув увагу на екзотичність твору, порівнюючи його з екзотикою Хорхе Луїса Борхеса, яку ми й трактуємо як пошук нової, нерадянської ідентичності.

Проте також натрапляємо й на спроби дослідника порівняти твір Софії Андрухович з творчістю її батька, відомого письменника з покоління авторів 90-х років ХХ століття — Юрія Андруховича. Хоча насправді підстав для цього, окрім того, що вони обоє з однієї родини, власне, і немає. На нашу думку, Софію Андрухович вже з перших творів варто розглядати як авторку самотності і на свого батька (і за сумісництвом — письменника старшого покоління) зовсім не схожу, інакшу. Так, «спокуса» пошукати щось спільне в батька й доньки дійсно велика. Проте цей шлях, по-перше, є не зовсім продуктивним з тієї причини, що об'єктивно мало схожих рис можна віднайти, а, по-друге — він «стирає» самотність й індивідуальність Софії Андрухович.

Своєю чергою, Євген Баран, який висловився про «Літо Мілени» через рік, у своїй статті «Світ Софії» дискутує з твердженнями С. Яковенка й Юрія Іздрика, а також порівнює повість з наступним твором Софії Андрухович «Старі люди». Дослідник зазначає: «Не думаю також, що світ wypowiedаний Софією Андрухович у «Літі Мілени» є інфантильним, лубковим, прикрашеним світом [...] Неймовірні історії, які трапляються з Міленою і які розказує Марта, є власне отим бажанням «продовжити і розширити» життєвий простір, позбавляючись самотності» (Баран Є.М., 2004, с. 148). Таким чином він наполягає саме на іронічності, метаідилічності твору Софії Андрухович і підводить нас до важливої думки про «справжність» людей у художньому світі авторки, що «вони там давно є. Справжні люди» (Баран Є.М., 2004, с. 149). Думку, а точніше сподівання на те, що «у світі Софії з'являться справжні люди», висловлював Юрій Іздрик.

Також Є. Баран оперує поняттям «упередження до Юрія Андруховича», маючи на увазі, звісно, своє особисте ставлення. Це, на нашу думку, може становити проблему при вивченні творчості Софії Андрухович. Проте маємо пам'ятати, аналізуючи твори авторки, що це не завадило, своєю чергою, Є. Барану оцінити доробок молодої письменниці й так само не має заважати іншим критикам і дослідникам, які вивчатимуть її творчість. Особливо не варто піддаватись цій «спокусі» — порівнювати Юрія та Софію Андруховичів — під час сучасних досліджень ранньої творчості авторки. Вважаємо,

нинішнім дослідникам слід більше розглядати та інтерпретувати ранню Софію Андрухович незалежно від творів її батька та родинних зв'язків, адже це не має суттєвого значення для розуміння творів письменниці.

Мета статті — проаналізувати зародження стилю авторки та її творчий метод, розглянути постколоніальні пошуки як стильову домінанту творчості ранньої Софії Андрухович.

Методологія. Для аналізу твору «Літо Мілени» застосована методологія герменевтики, постколоніальної критики: зокрема, підхід Тамари Гундорової, висвітлений у її праці «Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми», та ідеї інших видатних дослідників, як от Едварда Саїда, Віри Агеевої, Марка Павлишина й ін.; семіотики Умберто Еко. Ця повість є і зародженням стилю авторки. У ній маємо змогу дослідити й проаналізувати оформлення таких індивідуальних творчих рис, як гра з текстом, іронія тощо, а також спробу письменниці віднайти своє місце в сучасній українській літературі, що дає змогу не тільки вивчити стильові особливості її твору, а й розглянути його крізь призму постколоніальних студій. Насамперед поштовхом до такого підходу є те, що українська література — це література країни, яка зазнала травматичного досвіду довгострокового існування під трьома імперіями: Російською, Австро-Угорською і до 1991 року — радянським союзом. Фактично кожного разу відбувалось переосмислення одного травматичного досвіду під впливом іншого, ще більш травматичного. Ми виокремимо в тексті індивідуальні авторські пошуки «нерадянської ідентичності»: це тією чи іншою мірою притаманне кожному поколінню українських письменників і кожне з них по-своєму осмислює його. І, звісно, у рамках здійсненої розвідки нам цікаво дослідити, як переживає його представниця генерації молодих українських авторів, які творять літературу в епоху глобалізації та домінації масовості в культурі. Як зазначають польські дослідники Агнешка Матусяк та Матеуш Светліцкі, «внаслідок цього традиційні авторитети занепадають, адже мудрішим поколінням виявляється молоде, від якого старші повинні черпати науку про те, як жити і функціонувати у суспільстві» (Матусяк А., Светліцкі М. 2014, с. 137).

Це не означає знецінення досвіду старшого покоління загалом, він настільки ж важливий, як і досвід молодих, але ця думка вкрай важлива саме для нашого дослідження. Адже тогочасна критика має схильність розглядати та порівнювати Софію Андрухович з її батьком, беручи Ю. Андруховича саме за той «традиційний авторитет», вважаючи його більш досвідченим, виходячи

виключно зі стереотипів про покоління. Стосунки між поколіннями теж перебувають у фокусі постколоніальних студій, але нашою метою є не стільки їх дослідження, намагання зруйнувати, як спроба аналізу у відриві від них, спроба зробити аналіз, в якому в фокусі — самобутність стилю Софії Андрухович. Щодо цього ми поділяємо думку польського дослідника Пйотра Штомпки про те, що «в нинішньому суспільстві, де зміни умов життя відбуваються надзвичайно швидко, покоління дітей народжується вже в оточені цілком іншої культури, ніж та, носієм якої є покоління батьків» (Sztompka P. 2003, с. 177).

Зокрема, таку самобутність стилю Софії Андрухович у повісті «Літо Мілени» формує постколоніальність: саме вона є стильовою домінантою у творі. Під останньою ми, слідом за Р. Якобсоном, розуміємо «фокусуючий компонент твору мистецтва [який] скеровує інші компоненти, визначає і трансформує їх. [...] Домінанта визначає специфіку твору» (Jakobson R. 1987, с. 41). Головну причину, чому стиль письменниці продиктований саме постколоніальністю, ми вбачаємо в бажанні вибудувати нову, нерадянську ідентичність. Як молода авторка незалежної України, представниця нової генерації, Софія Андрухович, як, власне, й інші молоді автори сучасності, мала набагато більше можливостей і свобод, ніж, наприклад, письменники старшого покоління.

Безумовно, притаманний старшому поколінню підхід до вибудовування ідентичності через рефлексію і роботу з колоніальною травмою можна назвати спробою не втратити себе; він абсолютно нічим не гірший, просто інший. У той час, говорячи про досвід молодих письменників, які будують нерадянську ідентичність, йдеться про інший спосіб: через пошук нової естетики, відмінної від радянської/російської. Зауважимо, що цей розподіл підходів між старшими та молодшими поколіннями авторів є досить умовним і не може слугувати критерієм для чіткої диференціації різних генерацій українських митців.

Під пошуком нової ідентичності та/або естетики, звісно, не мається на увазі «сліпа відмова» від минулого, його ігнорування, скоріше йдеться про його менш виражену присутність. У сучасній літературі ми можемо бачити чимало таких прикладів: це й ті ж «Мексиканські хроніки» Макса Кідрука, і поетична збірка Ганни Яновської «Золотий носоріг», і навіть більш пізній роман Софії Андрухович «Фелікс Австрія».

Але ці приклади є далеко не першими спробами таких пошуків. У радянські часи дійсно було складно писати в якійсь «чужій» естетиці. І тому на думку спадають лише, приміром, пе-

реклади поезій авторів з країн Африки, зокрема антологія «Поезія Африки» під редакцією М. Литвинця, упорядник В. Ткаченко. У 1990-х роках письменники робили набагато сміливіші кроки в бік «екзотики», яку вже складно було назвати словом «чуже», наприклад збірка Ю. Андруховича «Екзотичні птахи та рослини». І з погляду сучасності екзотичність повісті «Літо Мілени» є дуже впевненим і сміливим кроком для української літератури.

Постколоніальність може проявлятися на різних рівнях художнього твору, у тому числі й у стилі. Для нашого дослідження цікавим є саме останній. Тут постколоніальність проявляється через уведення того, що ми зазначали вище як екзотика. Метою є не просто здивувати й шокувати читача таким чином, а репрезентувати певну культуру. У цьому контексті, очевидно, йдеться про культури, пригнічені імперіями, культури тих країн, які раніше були колоніями, але здобули незалежність. Реалізація цього принципу в повісті «Літо Мілени» відбувається в дуже цікавий спосіб. У тексті формується два «світи»: рідний світ Мілени, який можемо позначити як «батьківщина», та екзотичний — світ Африки. Але це якщо дивитися на ці «світи» очима героїні твору. Якщо ж розглядати їх з точки зору читача — то ця межа між «чуже»/«своє», «екзотичне»/«рідне» буде стерта, адже й «світ Мілени», і «світ Африки» зображені авторкою дуже нереалістично і через цю нереалістичність насправді вони зливаються в одне ціле.

Наголошуємо саме на слові *нереалістичність* зображуваного: описи в творі не є фантастичними, адже авторка не намагається змусити читачів повірити в щось неможливе, неіснуюче, паранормальне чи щось подібне. Навпаки, світ повісті створений із цілком звичних і зрозумілих речей, але зображених нереалістично. Ця нереалістичність досягається шляхом гіперболізації. Наприклад, авторка не просто описує букет маргариток, перед нами виникає образ «п'ятнадцяти тисяч маргариток» (Андрухович С.Ю., 2002, с. 12). Далі згадується загадкове «кубло щенюків» (Там само, с. 26), яке налічує невідому кількість голів (сто сорок дев'ять, як буде з'ясовано). Причому живуть вони надзвичайно довго як для собак, але залишаються цуциками. Нічого фантастичного тут немає: ані щенюки, ані маргаритки не є чимось неможливим, проте «неможливою» є кількісна характеристика, яку надає авторка. У «світі Африки» теж натрапляємо на гіперболізований образ — образ «крокодила фантастичних розмірів» (Там само, с. 70), який начебто намагається з'їсти Мілену. Проте він виявляється людиною, перевдягнутою у крокодила, «дотепником, який

лякає людей на цій стежині, і хто не знає — падає замертво» (Андрухович С.Ю., 2002, с. 71). У цього образу мало спільного з реаліями африканських країн, проте він споріднює два світи у творі, адже є настільки ж нереалістичний, як і сто сорок дев'ять щенюків чи п'ятнадцять тисяч маргариток; відрізняється лише певним колоритом — крокодил асоціюється з країнами Африки. «Страшний лисий шаман знепритомнів від її [Цецилії] радісних вересків і пролежав, не приходячи до тями, протягом кількох днів» (Там само, с. 75) — теж є прикладом гіперболи: гіперболізуються реакції людей у «світі Африки». І це не дуже відрізняє останніх від людей рідного світу Мілени, реакції яких гіперболізовані так само. «Світ Африки» навіть має свої історії, які теж споріднюють його з рідним світом Мілени: вони такі ж до абсурду гіперболізовані. Йдеться про історію мисливця Оби, який «майже повністю спаралізований і сліпий висловив бажання влаштувати собі останнє полювання» (Там само, с. 78). За два тижні його знайшли «нерухомого на тому ж самому місці», і через те, що він був спаралізований, чоловіка довелося нести на ношах. Проте Оба впіймав небаченої краси птаха й мертвою хваткою тримав його. «Скоцюрблені пальці» мисливця члени племені намагалися розімкнути ще *два тижні* — очевидна гіперболізація можливостей людського тіла. Та раптом старий Оба виявився живим (після чотирьох тижнів без води та їжі) і став на ноги, аби відрубати собі руку й вмерти.

Співіснування двох світів у повісті можна схарактеризувати як «ідилічне»: зрозуміло, що така легка взаємодія двох настільки різних культур можлива хіба що в ідиліях. Але, повертаючись до твердження С. Яковенка, твір «Літо Мілени» скоріше «метаідилія», іронічна гра з жанром ідилії. У повісті, за словами дослідника, «іронія і гротеск борються з ідилією як жанром, але не з ідилією в собі» (Яковенко С., 2002, с. 8). Тобто, перефразовуючи критика, можемо зазначити, що Софія Андрухович змогла досягти певної гармонії між ідилією та іронією. І справді: іронія авторки не «зла», вона не знущається над образами, персонажами чи кліше. Певно, свого піку

іронія досягає у словах Мілени під час перебування останньої в Африці: «Треба вміти чимось жертвувати заради мрії, це ж тобі не книжечка з кольоровими картинками про любов і щастя!» (Андрухович С. Ю. 2002, с. 70), хоча читач добре усвідомлює, що Мілена буквально і є героїнею такої «книжечки», це і є та сама боротьба з ідилією як жанром, але не ідилією в собі.

Також читач розуміє, що дитина, народжена через декілька років після смерті батька, — це теж іронія, бо цілком зрозуміло, що це неможливо; читач усвідомлює, що фраза «[цуцики] навіть почали рости» іронічна, адже жодна жива істота не контролює процес свого фізичного дорослішання. Проте ці й подібні моменти подані в тексті й сприймаються персонажами так, наче це абсолютно закономірно й у цьому немає абсурду та гротеску. Для їхнього ідеального світу — це абсолютна норма, тож і ставляться герої до цього як до абсолютної норми. У світі, який створила Софія Андрухович, відсутні логічні та раціональні персонажі, які б могли вказати на відсутність у чомусь логіки. Єдиним, хто здатний помітити й зауважити це, лишається читач.

Висновки. Гіперболізовані образи, за допомогою яких Софія Андрухович утворила цілісний світ у повісті «Літо Мілени», і залишаються в цій повісті: цей світ дуже особливий і потребував для свого існування саме таких специфічних прийомів. У ході дослідження було з'ясовано, що основна мета застосування останніх — створення ефекту нереалістичності аби, по-перше, уподібнити твір до ідилії, а по-друге — узгодити два абсолютно різних світи, що, очевидно, можливо лише в ідилічному світі. У цьому кроці, як ми з'ясували, була нагальна потреба: адже таким чином втілились спроби молодої авторки віднайти щось нове, нову естетику, нову ідентичність, відмінну від радянської.

Так, безумовно, стиль письменниці в майбутньому еволюціонує до чогось іншого, геть не схожого на «Літо Мілени», проте такі засоби, як іронія та гра з жанром, на відміну від гіперболізації, збережуться у творчості Софії Андрухович і в її пізніших творах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухович С. Літо Мілени. Київ: Смолоскип, 2002. 104 с.
2. Баран Є. Світ Софії. *Дзвін*. 2004. № 8. С. 148–149.
3. Матусяк А., Светліцкі М. Категорія покоління у сучасних суспільно-культурних дослідженнях. *Теоретичні ревізії*. 2014. № 4. С. 129–145.
4. Яковенко С. Екзотичні квіти Софії Андрухович. *С. Андрухович. Літо Мілени*. Київ: Смолоскип, 2002. С. 5–8.
5. Jakobson R. *Language in Literature*. Cambridge: Harvard University Press, 1987.
6. Sztompka P. *Socjologia. Analiza społeczna*. Kraków: Znak, 2003.

REFERENCES

1. Andrukhovych, S. (2002). Lito Mileny [Milena's Summer]. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
2. Baran, Ye. (2004). Svit Sofii [World of Sofia]. Dzvyn. 8, 148–149 [in Ukrainian].
3. Matusiak, A., & Svetlitski, M. (2014). Katehoriia pokolinnia u suchasnykh suspilno-kulturnykh doslidzhenniakh [The Category of Generation in Modern Social and Cultural Research]. Teoretychni revizii, 4, 129–145 [in Ukrainian].
4. Yakovenko, S. (2002). Ekzotychni kvity Sofii Andrukhovych [Exotic Flowers of Sofia Andrukhovych]. In: S. Andrukhovych. Lito Mileny (pp. 5–8), Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
5. Jakobson, R. (1987). Language in Literature. Cambridge: Harvard University Press [in English].
6. Sztompka, P. (2003). Socjologia. Analiza społeczna. Kraków: Znak [in Polish].

Illia Mokriakov,

Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University (Kyiv, Ukraine)

<https://orcid.org/0009-0004-6333-6780>

e-mail: i.mokriakov.asp@kubg.edu.ua

AN IRONY AND AN IDYLL: STYLISTIC UNITY OF TWO WORLDS IN S. ANDRUKHOVICH'S SHORT NOVEL "MILENA'S SUMMER"

An important feature of Ukrainian literature, especially in the period after the collapse of the Soviet Union, has been the search for the Self, the awareness and reflection of one's own post-colonial traumatic experience, and the search for ways to understand and survive it. The generation of young writers of Ukraine is in the process of shaping a new non-Soviet identity, and the study of this process is of particular importance. Thus, the subject of this research is the first short novel "Milena's Summer" (2002) by Sofia Andrukhovich, a young author from the generation of the authors of the 2000s. Literary critics wrote positive, but very careful review, and now it is very important for us to revisit "Milena's Summer". Firstly, this short novel marks the beginning of Sofia Andrukhovich's literary career, offering a glimpse into her evolving style; secondly, we aim to situate it in the context of Ukrainian postmodernism and other young Ukrainian postmodern authors; finally, we seek to analyse as a stylistic and postcolonialist quest of a young Ukrainian writer, striving to find a new non-Soviet identity. The main objective of the article is to examine postcolonial postcoloniality as a stylistic element of the novel. The methodology of the article is based on the methods of postcolonial criticism (Tamara Gundorova, Marko Pavlyshyn, Edward Said) and the semiotic approach to style (Umberto Eco), which help to broadly reveal such important components as the play with the text, the play with the idyll genre, irony, and to describe the author's techniques. This study aims to draw attention to the early creative achievements of Sofia Andrukhovych, as there has not been a comprehensive and in-depth study of her novels yet. It identifies and shows postcolonialism as a stylistic dominant, describes the role of hyperbole in shaping the artistic worlds of the work, and creates the effect of unrealism. Furthermore, article's main objective is to examine postcoloniality as a stylistic element that shapes the novel. The methodology of the article draws on the methods of postcolonial criticism (Tamara Gundorova, Marko Pavlyshyn, Edward Said) and the semiotic approach to style (Umberto Eco), which help to broadly reveal such important components as the play with the text, the play with the idyll genre, irony, and to describe the author's techniques. This study aims to draw attention to the early creative achievements of Sofia Andrukhovych, as there has not yet been a comprehensive and in-depth study of her novels. It identifies and shows postcolonialism as a stylistic dominant, describes the role of hyperbole in shaping the artistic worlds of the work, and creates the effect of unrealism. Furthermore, the study and analysis of the early works of the now well-known and 'mature' Ukrainian writer offers promising avenues for further research. This applies both to Sofia Andrukhovych's first novels and short stories, which can be analysed in this way, and to her contemporary works, as it may facilitate a broader and deeper understanding and appreciation of her contemporary work.

Key words: postmodernism, hyperbolic, play, style, postcolonial studies, idyll, genre.

Стаття надійшла до редакції 18.01.2024

Прийнято до друку 29.03.2024